

LA PARCEL·LACIÓ RURAL ISLÀMICA REFLECTIDA EN LA TOPONÍMIA CATALANA PASSADA I PRESENT

PERE BALANÀ

CONSEJO SUPERIOR DE INVESTIGACIONES CIENTÍFICAS

RESUM

Mitjançant l'estudi sistemàtic de tres conceptes àrabs elementals, juntament amb els seus derivats i compostos, és possible identificar una munió de noms de lloc d'arreu dels Països Catalans, interpretar el seu significat i acostar-se a la comprensió d'una part del sistema de repartiment territorial dut a terme pels musulmans durant la seva ocupació, reflectit després en els documents cristians de repoblació.

Una de les qüestions que sempre ha merescut més atenció per part dels estudiosos arabistes i medievalistes en relació a l'etapa islàmica de la península ibèrica (Alandalús, segles VIII-XV), ha estat la del repartiment de la terra entre els colonitzadors nous, àrabs i berbers, i els propietaris anteriors¹. Aquesta tasca, que podem explicar com la lògica constitució d'un cadastre o registre de la propietat immobiliària a efectes bàsicament fiscals i religiosos —derivats dels preceptes alcorànics—,² la considerarem ben comprensible si recordem que, en recuperar les diverses autoritats cristianes les terres i nuclis de població que havien estat propietat dels musulmans, van copiar aquell sistema o model mitjançant els anomenats "Repartiments/Repartimientos".³ Amb una

1. Em limitaré generalment a adreçar el lector vers referències bibliogràfiques assequibles i més o menys recents, com ara: Arié, Rachel. *España musulmana (siglos VIII-XV)*. Madrid: Labor, 1982: 18 i següents; Vallvé, Joaquín. *La división territorial de la España musulmana*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1986; Lagardère, Vincent. "Campagnes et paysans d'Al-Andalus (VIIe-XVe siècles)". *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, 79-80 (1996): 43-54; Lagardère, Vincent; Méouak, Mohamed. *Histoire et société en Occident Musulman au Moyen Age. Analyse du Mi'yar d'al-Wansarisi*. Madrid: Casa de Velázquez-Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1995; Miquel Barceló, coord. *Musulmans i Catalunya*. Barcelona: Empúries, 1999: I, 49-50; Martos, Juan. *Introducción al mundo jurídico de la España Musulmana*. Madrid: Ediciones G. Martín, 1999 i, finalment, Bramon, Dolors. *Moros, jueus i cristians en terra catalana*. Lleida: Pagès Editors, 2013. Totes les traduccions catalanes dels mots àrabs han estat fetes en base a: Castells, Margarida; Cinca, Dolors. *Diccionari Àrab-Català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2007; Corriente, Federico. *Diccionario árabe-español*. Madrid: Instituto Hispano-Árabe de Cultura, 1977; les transliteracions manquen dels signes diacrítics propis de les publicacions arabistes científiques, però indico sempre l'accent tònic en les vocals.

2. Sura 8, aleia 41. Gaudim d'una extraordinària traducció catalana de l'*Alcorà* feta per: de Epalza, Mikel. *L'Alcorà*. Barcelona: Proa, 2001. Aquí he traslladat a la nostra llengua la versió castellana de: Cortés, Julio. *El Corán*. Madrid: Editora Nacional, 1980. Però, sorprenentment, dos dels tres conceptes que analitzarem a continuació no apareixen a obres en què semblaria pertinent de trobar-los, com ara: Maíllo, Felipe. *Vocabulario de Historia Árabe e Islámica*. Madrid: Akal, 1999, o: Viladrich, Mercè. *Història política de les societats islàmiques des de la fundació del califat fins a la caiguda dels abbàssides*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1996. Cap dels tres termes no és recollit al: *Diccionari d'Història de Catalunya*, Jesús Mestre, Josep M. Salrach, Josep Termes, eds. Barcelona: Edicions 62, 1993.

3. Els més cèlebres (de Mallorca i València), ja publicats, són a l'abast de tothom. A més, a part del de Borriana, més difícil d'aconseguir, per als repartiments "menors", redactats en forma de documents dits "cartes de franquícies" o "cartes de població", l'obra fonamental continua essent: Font Rius, Josep Maria. *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, 2 vols. Madrid-Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1969-1983, a completar amb l'estudi del mateix autor: Font Rius, Josep Maria. "Carta de població de Lleida (1150)". *Documents jurídics de la Història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Justícia, 1992: 51-62.

terminologia actual, repetim-ho doncs, es tractava de conèixer exactament en cada circumstància històrica qui eren els propietaris de les terres i en quina mesura, ja que ambdós paràmetres impossibles esdevien essencials per a la subsistència fiscal de tota mena de poders constituïts. I així ho van fer en el seu moment (segle VIII) els àrabs i berbers immigrants als diversos territoris ibèrics.⁴

El tema interessa moltíssim en relació a la toponímia dels Països Catalans, perquè els noms de lloc derivats del sistema de parcel·lació territorial han quedat sovint fossilitzats en formes fonètiques adaptades a poc a poc al català, les quals, tanmateix, havien nascut originalment a partir d'un ètim àrab.⁵ La recerca present és una conseqüència directa de quatre circumstàncies concretes:

1. La proposta que va fer l'arabista i toponimista Jaime Oliver Asín⁶ en el sentit que calia examinar les arrels morfològiques àrabs per analitzar amb cura quines "sèries" (en aquest projecte coincidí amb l'enraonat criteri del mestre Enric Moreu-Rey) havien deixat els derivats de les ciutats arrels en la toponímia ibèrica.
2. L'acceptació que vaig fer personalment d'aquesta proposta metodològica per intentar explicar una "possible" (entre altres tantes "possibilitats" ja publicades) etimologia del corònim Catalunya.⁷
3. Les esmenes i millores que les conclusions de la recerca poden aportar a les dues obres enciclopèdiques de Joan Coromines (el *Diccionari crític i etimològic de la llengua catalana* i l'*Onomasticon Cataloniae*).⁸

4. Des de ben aviat, vegeu: Barceló, Miquel. "La primerenca organització fiscal d'al-Andalus segons la 'Crònica del 754' (95/713 [4]-138/755)". *Faventia*, 1/2 (1979): 231-261.

5. La darrera aportació, a tall de síntesi, als canvis produïts en el pas de la llengua semítica a la romànica, tant en l'àmbit del lèxic general com en l'onomàstic, és la de: Bramon, Dolors. *Moros, jueus i cristians...*: 90-114.

6. *Lo mejor será pues arrancar siempre de cada raíz árabe para reunir y observar inmediatamente no uno, sino todos aquellos derivados de la misma que sepamos, averigüemos y sospechemos que han dejado huellas en el vocabulario y en la toponímia hispánicas; huellas de las que se irá dando cuenta así tras cada vocablo árabe progenitor, insertando no sólo los resultados romances, sino también los posibles calcos, es decir, las expresiones nuevas que hayan podido surgir, no por adopción, sino por traducción evidente y afortunada.* (Oliver Asín, Jaime. "Las dos almuzaras". *Al-Andalus*, 27/1 (1962): 157-158). A la proposta d'aquest arabista hi hem d'afegir encara els vocables compostos per hibridació, formats per un element de cada llengua, generalment amb el romànic en primer lloc (proposta meua per a Vallcàrcara < Vallis + qarqara "la vall sorollosa" (vegeu-ne, a l'índex onomàstic, les diverses referències bibliogràfiques incloses a: Balañà, Pere. *Bibliografia comentada de l'Islam a Catalunya. Del 713 al 1153*. Lleida: Pagès Editors, 1998). Pel que fa a les *almazaras* esmentades abans, he de dir que, pendent encara de publicar-se la segona part del meu article sobre la *Semàntica dels arabismes toponímics penedescens*, de moment hi puc afegir amb una seguretat total l'actual partida de Monsarra, àdhuc Montsarra (grafies modernes que presenten variants antigues del tipus *Musqarra*, *Muszarra* i *Almuzarra*, dels anys 1143, 1156 i 1159, respectivament), antiga parròquia del terme municipal actual de Torrelles de Foix (Alt Penedès), amb el significat de "lloc pla de conreu de cereals en règim de parceria" [*al-jmuzàra*], participi substantivat femení de l'arrel àrab *zàra* "sembrar, plantar". Avui dia, el lloc és àrea de vinya, el fruit de la qual elaboren unes caves que duen el mateix nom. Tenim, doncs, un germà bessó del nom de la *Mussara*, al Camp de Tarragona, i del carrer i la casa d'*Almozara*, prop de Lasquarri, a la Ribagorça: Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial-La Caixa, 1996: V, 431b-432a. Aquesta última entrada del magne repertori toponímic, que ignora la postura equilibrada de l'estudi d'Oliver Asín, és una de les que caldria redactar de nou amb prou calma i ampliació de la documentació local. Anotem que, en la toponímia del món àrab modern, tots els derivats de l'arrel *zàra*, amb alguns fonèticament ben propers (*Màzra* 'a, *Màzri* 'a, *Mízra* 'a, *Múzra* 'a > *Mussara*, *Múzdara* i *Zàrra* 'a) han conservat el sentit primitiu de "lloc on les collites neixen de les llavors; camp, granja o plantació". Groom, Nigel. *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*. Beirut: Librairie du Liban-Longman, 1983: 194, 213, 315.

7. Balañà, Pere. "Catalunya, 'la terra de la riquesa'". *Medievalia*, 4/10 (1992): 41-53.

8. Hem de tenir en compte, també, les noves contribucions de "l'escola lleidatana", aplegada al Grup de Recerca d'Història Medieval, a l'entorn del doctor Flocel Sabaté, la qual ja ha produït resultats destacables, com ara: Brufal, Jesús. *Les ràpites. Proposta de definició conceptual a partir del cas del nord-est peninsular*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2007: 15-41.

4. A la fi, la constatació d'uns certs distanciaments, divergències o incomprensions entre l' "escola" dels toponimistes "recopiladors" dels noms de lloc, moguts per la ferma voluntat de preservar-los com a part del nostre patrimoni històric, cultural i lingüístic, i la dels que podríem anomenar "etimologistes", quan ambdues segueixen determinats "criteris d'autoritat" que tal vegada convindria revisar a fons⁹.

Si hom s'ha pres la molèstia d'aprofitar a consciència des del seu primer número les innumerable contribucions de l'aparentment modest, però utilíssim, "Butlletí Interior. Societat d'Onomàstica" (publicat a Barcelona) que ha acollit i debatut aquestes reflexions de manera reiterada, recordarà que no és el primer cop que, en aplegar la toponímia local, menor o microtoponímia, hi apareixen noms de partides de terra amb una etimologia no massa clara que, això no obstant, els estudiosos, per principi, procuren explicar mitjançant etimologies sorotàptiques, ibèriques, celtes, germàniques, llatines o romàniques amb preferència a d'altres possibilitats.¹⁰ Seria debades fer-ne un llistat exhaustiu, encara que més endavant n'haurem de palesar alguns exemples significatius.

Els tres elements mínims (mots i arrels) de la llengua àrab que consideraré al llarg d'aquestes pàgines són els següents:

1. *Khums*

El mot *khums* (plural *akhmàs*; des d'ara *khums/akhmàs*)¹¹ "cinquè, cinquena part", de l'arrel *khà-masa* "prendre el cinquè de...", que en forma intensiva dóna *khàmmasa* "dividir per cinc". Diu l'Alcorà sobre el repartiment del botí aconseguit pels musulmans: "Sapigueu que, si obteniu algun botí, un cinquè correspon a Alà, al Profeta [Mahoma < Muhàmmad] i als seus parents, als orfes, als pobres i al viatger"¹². Les quatre cinques parts restants són reservades per als combatents.

Prescindint de l'aplicació pràctica d'aquesta divisió del botí en altres àrees geogràfiques, especialment al Pròxim Orient, en lluita contra el veí imperi bizantí, si no m'equivoco la primera vegada que una crònica àrbiga s'hi refereix pel que fa a l'ocupació islàmica d'Alandalús, es conserva en l'obra tardana *Kitàb nafh al-tib min gusn al-Andalús al-ratib*, d'al-Maqqari (Tlemecen 1591-1631), el qual, basant-se en escrits de cronistes anteriors, diu textualment i lacònicament:

Després el califa `Úmar [II] ibn `Abd al-`Azíz [717-720] envià a Alandalús al-Samh ibn Màlik al-Khawlàni [720-721], als inicis de [l'any] 100 [=719/720], i va manar-li que calculés el cinquè

9. Com a exemples paradigmàtics del primer grup, és de justícia citar les personalitats d'Albert Manent, president de la Societat d'Onomàstica de Catalunya (1980-2010) i Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (2011), i de Ramon Amigó Anglès ("el Xiquet"), investigador infatigable que de l'onomàstica catalana que va estimular una gernació de deixebles col·lectors de toponímies locals. En la mateixa línia han seguit treballant Josep Moran Ocerinjareguí i Montserrat Costa Paretas en monografies dedicades a la comarca del Baix Llobregat i a les veïnes.

10. Balaña, Pere. "Assaig breu de taxonomia de les etimologies toponímiques", *Estudis de llengua i literatura catalanes. Miscel·lània Jordi Carbonell*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993: VI, 263-270.

11. Utilitzo el mateix sistema de transliteració que vaig elaborar l'any 1968 per a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, publicat allà en un quadre inclòs dins l'article "àrab", però aquí accentuo les vocals àrabs tòniques en la forma catalana. El *Vocabulista in arabico* entra aquest terme en singular a la part arabollatina, però no en dóna la traducció a la pàgina 96b; a la part llatinoàrab escriu *khàmsa* amb el valor de *quinque* i *khamśin* amb el de *quingüaginta* (Schiaparelli, Celestino). *Vocabulista in arabico*. Florència: Tip. dei successori Le Monnier, 1871: 96b; Dozy, Reinhart. *Supplément aux dictionnaires arabes*. Beirut: Librairie du Liban, 1991: I, 404b, afegeix que *khums* també designa un tipus específic de cos de l'exèrcit (format per 500 soldats, al Marroc) i defineix així l'altra accepció del concepte: *les terres, dans les pays conquis, qui sont devenues à la propriété de l'Etat*.

12. Cortés Julio. *El Corán...*: 246.

(yukhàmmisa) de la terra d'Alandalús. Ell va quintar-la (khàmmasa-ha), va construir el pont de Còrdova i va morir màrtir mentre combatia el territori d'Ifràn [dels francs] l'any 102 [720-721].¹³

Convé recordar que, ja en aquestes dates primerenques, tota l'antiga província romana de la Tarraconense havia estat dominada pels musulmans, com a mínim gràcies a un control més o menys efectiu de les principals vies de comunicació del territori, i que la ciutat de Narbona va ser ocupada per ells el mateix any 720.¹⁴

Com he dit en altres oportunitats, és possible que almenys alguns dels antropònims clarament musulmans fossilitzats després en la toponímia antiga dels naixents comtats carolingis (*Abdirama* < `Abd al-Rahmàn; *Iaphar* i *Gaffari* < Gà'far; *Tennim* < Tamîm; *Maruano* < Marwân; *Salama* < Salâma; etc.)¹⁵ siguin explicables per suposades emigracions cap al nord de mossàrabs¹⁶ o de musulmans procedents d'Alandalús, del nord d'Àfrica (almoràvits, egipcis) o del centre-sud (del Sudan), i d'Orient (sirians, iraquians, perses, etc.). Joan Coromines suggeria aquesta hipòtesi, limitada als mossàrabs i als musulmans andalusins, com a més fidedigna —represa més tard a tall de criteri d'autoritat ferm per diversos medievalistes— amb uns arguments que, en el fons, li recaven i l'obligaven a redactar llargues disquisicions:

Doncs, si no hi ha fonament sòlid per veure-hi un NP germànic [referint-se a Vilamacolum] ni hi ha via fonètica ni morfològica per lligar-lo amb llatí o romànic, ens veiem acorralats a cercar si pot venir d'una altra llengua. I aquí la fesomia *ma-ú-* crida fortament cap a l'àrab: un dels innombrables participis passius. Si no s'hi ha pensat, és perquè es tracta de l'Empordà. Però s'oblidava la sèrie de noms deixats pels mossàrabs refugiats: els "hispani" de les capitular carolíngies, que s'hi afincaren fundant-hi propietats (designades després amb llurs noms) [...] La via més fundada en el paral·lel d'altres topònims seria **māhrûb* (sic) 'destruït, devastat' [...] Només caldria admetre que *-uh-* term^o insòlita en català s'havia canviat en *-um*, per propagació de la nasalitat precedent, ajudant-hi la influència del NL veí *Vilacolum* < V. COLUMBI. Imaginem que VILLA COLUMBI aplicat primer a tots dos pobles veïns, havent devastat els normands l'actual *Vilamacolum*, més a prop de la costa, havia estat repoblat pels refugiats mossàrabs aplicant-hi el nom aràbic *ibin-al-mahrûb*.¹⁷

De fet, com el lector haurà pogut comprovar, hi ha molta "imaginació" tant en l'aspecte històric com en el filològic —la morfologia toponímica *ibin-al-mahrûb* és del tot inversemblant—, i fins i tot en el sociològic, en l'econòmic i en el cultural, per bé que deixar volar coloms era una tècnica emprada molt sovint per Coromines quan se li presentaven problemes aparentment insolubles. Què pensaria la historiografia catalana d'uns indígenes nouvinguts que es guanyaven la vida amb l'agricultura i empraven com a adob la femta dels coloms que tenien construïts prop de les seves llars?¹⁸

13. Bramon, Dolors. *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2000. Tant de bo l'autora publicués aviat la segona part (període 1010-1156) d'aquest excel·lent recull documental.

14. Balañà, Pere. *L'Islam a Catalunya. Segles VIII-XII*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1997: 13-16.

15. La nòmina es pot ampliar, per a la demarcació andalusina de Lleida, amb la tesi de doctorat de Jesús Brufal: Brufal, Jesús. *L'espai rural del districte musulmà de Lleida (segles XI-XII). Espais de secà meridionals*. Lleida: Universitat de Lleida (Tesi Doctoral), 2008.

16. Salrach, Josep M. "Els hispani: emigrats hispanogots a Europa (segles VIII-X)". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 20 (2009): 31-50.

17. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae...*: VIII, 45b-47a.

18. Tanmateix, hem d'esperar les aportacions definitives de l'arqueologia. D'acord amb les investigacions citades a les notes 8 i 15, pel que sembla, és cert que els andalusins de l'àmbit rural lleidatà acostumaven a criar coloms i colomins.

Ara bé, respecte a la mateixa [Villa] Maquerone (any 910; Villa Mucroni més tard, l'any 974, segons Coromines) cal tenir en compte que ni *Maqrún* ni *Makrúm* no són antropònims (*ism`àlam/asmà`àlam*) documentats generalment entre els andalusins (el “normal” que correspon a la segona arrel àrab es *Karím*). Això no obstant, tenim constància, i per consegüent es tracta d'un hàpax, d'un personatge cordovès il·lustre anomenat així, *Maqrún* (*Abú Muhàmmad `Abd Allàh ibn Muhàmmad al-Quda`í*), el qual era recitador de l'Alcorà (*al-múqri`*) i que va viure entre els anys 290 i 378 de l'hègira (902-903/988-989 dC.).¹⁹ Si admetem aquesta etimologia, *Maquerone* < *Maqrún*, el topònim en qüestió ha de sumar-se als que ja he esmentat com a derivats indiscutibles d'antropònims àrabs. Però el citat nom propi àrab, al meu entendre, i malgrat l'aparent semblança fonetico-gràfica, no pot explicar de cap manera el *Mocoro* documentat els anys 1252 i 1299 al terme de Móra d'Ebre, propietat primer dels trinitaris i després dels templers, nom de lloc que tampoc no tracta l'*Onomasticon Cataloniae*, pronunciat actualment / Mucoró / i “cristianitzat” quan hom li avantposà la denominació d'església de Santa Magdalena de Mocoró, exemple d'un dels hàbits que, al llarg de les meves recerques, he demostrat que servia per “emascarar” topònims pretèrits amb una etimologia aràbiga de la qual ja se n'havia perdut el record i/o no se'n sabia el significat. Com apunta molt bé l'autora del text en què em baso, i observant de passada que la pèrdua de *-n* procedent del llatí es va produir abans en el llatí vulgar que en els arabismes, l'ètim d'aquest / Mocoró / o / Mucoró / deu ser *muco*, *-onis*, que també ha donat el mot “mugró” amb el valor topogràfic de “punta o cim d'una muntanya; pitó de roca”.²⁰ Personalment, tanmateix, hi veig tres altres possibilitats:

1. Si acceptem que [Villa] Maquerone < [vila] Makrúma, no resulta esbojarrat endevinar-hi el significat de “vila [plena] de ceps de vinyes”. *Makrúma* és un participi actiu femení derivat del cèlebre mot *karm/kurúm* “cep de vinya”, alhora ètim dels mots català “carme” i del castellà “carmen”, “quinta” (lloc de vinyes), i que encara té el mateix valor semàntic al món àrab actual malgrat que, segons l'estricta ortodòxia alcorànica, el consum de vi hi estigui absolutament prohibit. El substantiu inicial potser tenia un altre plural “regular” andalusí, *karmàt*, “les vinyes”, amb el qual hom ha justificat l'etimologia probable d'*Alcaramit* > *Caramit*, peça del terme de Borriana documentada els anys 1219-1233, amb aplicació, en la seva adaptació al llatí o al català, de l'epèntesi *-ram-* i palatalització /à/ > /í/ (fenomen fonètic regular de l'àrab andalusí dit “imela” < *imàla*).²¹
2. Voldria recordar —i ho he assenyalat així en diferents estudis previs— que la major part de la informació documental i bibliogràfica aprofitada pel “filòleg de Pineda” era anterior a l'any 1981. La qual circumstància és especialment rellevant en aquest cas, perquè ell desconeixia el nom de lloc *Benimacron* que apareix al *Repartiment de València*, dins del terme de la ciutat, l'any 1238. Aquest darrer, cas típic de topònim de caràcter clànic, permet apuntar tant a l'existència d'un nou exemple —en versió llatina— de l'antropònim *Maqrún* —que d'aquesta manera

19. Vizcaíno, Juan M. “Lectores del Corán en Al-Andalus: andalusíes en los diccionarios biográficos de Qurra”, *Estudios Onomástico-Biográficos de Al-Andalus*. Madrid-Granada: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1998: VI, 469b (doc. n° 12).

20. Plaza, Carme. “Santa Magdalena de Mocoró”. *La Riuada*, 14 (1999): 36-37. La versió erudita de l'estudi va ser publicada dins les *Actes del XXI Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, celebrat a Ulldecona l'octubre de 1999. Agraïxo el conjunt de la informació a l'amic Manuel Coll Taberner, aïment de la història i la toponímia de la seva contrada. Vegeu també: *Diccionari crític i etimològic de la llengua catalana*: V, 828b.

21. Corriente, Federico. *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*. Madrid: Gredos, 1999: 275b; Groom, Nigel. *A Dictionary of Arabic Topography...*: 137; Dozy, Reinhart. *Supplément aux dictionnaires...*: II, 467-468a; Cortés, Julio. *El Corán...*: 189 (sura 5, aleies 90-91); Barceló, Carme. *Toponímia aràbiga del País Valencià: Alqueries i castells*. València: Ajuntament de València-Ajuntament de Xàtiva, 1983: 32, 35, 135; Bramon, Dolors. *Moros, jueus i cristians...*: 95.

deixaria de ser un hàpax— com, tot i assumint més dificultats per justificar els canvis vocàlics produïts, a un altre ètim possible, relacionat amb un malnom, *Miqràn*, “cornut, banyut”: aleshores tindríem *Benimacron* < *Banú Miqràn*, “els fills —o descendents— del cornut”.²²

3. La darrera etimologia imaginable faria referència, precisament, a un mot àrab de prestigi – un dels anomenats *lāqab/alqāb* “títol honorífic” en l'àmbit religiós islàmic, (*al-*)*múqri'*, “lector de l'Alcorà a les mesquites”; en castellà, *almocrí*, i també *celui dot la principale profession est de chanter devant le corps des morts qu'on porte en terre*, magnificat amb l'hipocorístic àrab –*ún*, que corresponia a la sufixació romànica augmentativa –*ón* ('*Abdún*, '*Aysún*, '*Farhún*, '*Fathún*, '*Galbún*, '*Gazlún*, '*Hasnún*, '*Hayyún*, '*Khayrún*, '*Masaljún*, '*Sa'dún*, '*Sahnún*, '*Salmún*, '*Samayún*, '*Samhún*, '*Ubaydún*, '*Xabtún*, '*Zaqnún*, '*Zarjún*, '*Zarqún*, etc).²³

Per als exemples dels antropònims i, si tots ho són, més aviat crec que devien ser apropiacions territorials directes fetes ens els primers temps dels emirs dependents de Damasc (713-756) per xeics o cabdills musulmans locals, envoltats del seu grup familiar o clànic, els quals, durant aquest període de govern precari dels omeies orientals, pretenien controlar les terres i els principals camins de comunicació de l'espai que havien ocupat, bé pactant amb les autoritats indígenes bé directament per la força de les armes. Però també poden procedir dels repartiments oficials en forma de *khums/akhmàs* fets pels emirs o, encara, de l'aplicació del costum islàmic, més ben estudiat,²⁴ de dur a terme una altra mena de cessions de terra a títol individual o col·lectiu del qual parlaré més endavant. Fos quin fos el model d'ocupació dels llocs seguit abans de la intervenció dels francs a casa nostra, els propietaris musulmans s'hi devien mantenir —havent pactat a l'inrevés, amb les noves autoritats cristianes— des de llavors tal vegada fins al segle X, època en què descobreixo els seus antropònims documentats en forma de topònims.²⁵

Ara bé, el règim general d'implantació del “cinquè” (*khums*) del botí arreu d'Alandalús no és prou documentat a les fonts aràbigues i tampoc no sabem si la seva aplicació es va fer legalment, d'acord amb les prescripcions alcoràniques, tant per a les comunitats àrabs com per a les berbers —als quals hom atribueix sempre la recepció dels pitjors assentaments peninsulars al llarg del segle VIII—, algunes cabiles (*qabíla/qabà'il*) dels quals potser ni tan sols s'havien islamitzat abans de la primera meitat del segle VIII.²⁶ En qualsevol cas, els estudiosos en parlen, sobretot i sense massa detall, arran de l'arribada, l'any 741, de les tropes sirianes de Balj ibn Bisir dites *jund/juniúd*, que

22. Barceló, Carme. *Toponímia àrābica del País Valencià...*: 255; Schiaparelli, Celestino. *Vocabulista in arabico...* Latin-Arab...: 321b; Arab-Latin...: 193a, “cornutus”.

23. Dozy, Reinhart. *Supplément aux dictionnaires...*: II, 329a; García, Emilio. *Hipocorísticos árabes y patronímicos hispánicos*. Leiden: Brill, 1954: 129-135; Lucini, Mª Mercedes. *Los Banu Samayun: una familia de cadíes*. *Estudios Onomástico-Biográficos de al-Andalus...*: V, 171-198.

24. La primera publicació que va posar de manifest aquesta qüestió va ser la del professor Pedro Chalameta: Chalmeta, Pedro. “Le problème de la féodalité hors de l'Europe chrétienne: le cas de l'Espagne musulmane”, *Actas del II Coloquio Hispano-Tunecino de Estudios Históricos*. Madrid-Barcelona: Instituto Hispano-Árabe de Cultura, 1973: 91-115, la qual va anar seguida d'altres importants reflexions seves que desenvoluparen el tema.

25. Així ho demostra, per exemple, la cartografia onomàstica dels volums de la col·lecció *Atles dels comtats de la Catalunya carolíngia*: Bolòs, Jordi; Hurtado, Víctor. *Atles del Comtat de Besalú*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1998; Bolòs, Jordi; Hurtado, Víctor. *Atles dels comtats d'Empúries i Peralada*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1999; Bolòs, Jordi; Hurtado, Víctor. *Atles del Comtat de Girona*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2000.

26. de Felipe, Helena. *Identidad y onomástica de los beréberes de al-Andalus*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1997: 63 i següents. Resultat d'una tesi de doctorat, l'obra es basa de forma quasi exclusiva en els repertoris biogràfics de personatges andalusins. Caldria ampliar la informació que aporta, per als establiments berbers situats més al nord-est de Mequinsena, amb l'aplec de toponímia i cartografia indicats per: Dubler, César E. “Über Berbersiedlungen auf der iberischen Halbinsel Untersuchung auf Grund der Ortsnamen”. *Sache Ort und Wort. Festschrift Jakob Jud*, 20 (1943): 182-199.

combatien els rebels berbers de la península i que, finalment, van ser hostatjades i acantonades per l'emir Abú-l-Khattàr al-Kalbí, nomenat encara pel califat de Damasc, en diverses demarcacions militaritzades de les quals, en canvi, n'hem pogut arrebregar força dades.²⁷

La pregunta que ens hem de fer és: el règim de repartiment de les terres a títol de *khums/akhmàs*, ha pogut deixar petjades en la toponímia posterior dels Països Catalans? Si ho enfoquem des d'una perspectiva estrictament filològica, en no tenir equivalència fonètica la /kh/ àrab amb el sistema propi de la llengua catalana (perquè és idèntica a l'actual /j/ castellana), hauríem de cercar mots que haguessin adoptat els fonemes /k/ o /f/ com a inici de mot.²⁸ Per ordre alfabètic, citaré els casos de califa < *khalífa*, carraca < *kharràq*, carxofa < *kharsúfa*, cascall < *khaskhàs*, cutxef < *khassàh*,²⁹ fall-eba < *khal-làba*, fanar < *khatn*, farjup < *kharjúba*, i fila [mesura de cabals d'aigua] < *khàyt*. Amb /k/ hauríem de trobar paraules catalanes amb l'estructura *coms-* o *cums-*; amb /f/, *foms-* o *fums-*; però cap de les quatre variants no existeixen en la nostra llengua. I no cal, perquè la divisió en cinquenes parts de quelcom també pertanyia de ple a l'antiga tradició llatina (*quinque*; *quintus*: cinquè, quina, quint, quinta, quintà “camp de conreu”, quintada, quintalada, quintana, quintar, quintarada, re-quintar, etc). La qual cosa vol dir que els repobladors de terres ocupades abans per musulmans, tot i ésser senzills camperols, no tenien cap dificultat a traduir, si s'esqueia, *khums* per “quint”, més fàcil de pronunciar i més proper a la terminologia aplicada a la distribució i al treball de la terra en el context de la cultura pròpia. Així, els pagesos que vivien de l'agricultura i de la ramaderia a canvi de pagar la cinquena part de la seva producció al senyor eren els *quintanus* o *quintarius*, és a dir, els actuals Quintà, Quintana, Quinter i Quintero.³⁰

Fins i tot, més tard, va néixer un concepte específic del mot “quint”: “Imposició fiscal que gravava una part, la cinquena, dels ingressos municipals d'algunes ciutats catalanes. D'ençà de les darreries del segle XVI la corona començà a exigir el pagament regular d'aquest tribut, que havia caigut en desús o que havia estat redimit per algunes municipalitats. [...] les resistències contra el quint es prolongaren fins al 1640”.³¹ Un funcionari anomenat ‘quinter’ s'encarregava del cobrament puntual d'aquesta tributació.

I com que, evidentment, aquesta definició s'allunya del tipus de repartiment de la terra, el que suggerim aquí és una revisió crítica de tots els topònims vinculats a la idea de ‘quintar’ el territori

27. Arié, Rachel. *España musulmana...*: 18.

28. Corriente, Federico. *Diccionario de arabismos y voces...*: 266-296, 312-324.

29. Afegit a l'obra citada a la nota precedent: Balañà, Pere. “A Joan Solà, d'un aprenent d'arabista”. *Avui*, 24 d'abril de 2000: 14.

30. El Dr. Federico Corriente, del qual —com a màxim— només puc aspirar a ser un deixeble “a distància”, en una comunicació electrònica (4 de juny de 2013) m'amplia el feix de possibilitats en parlar d'Argamasilla (de Alba/de Calatrava) < *al-khamasíyyah* “assentament de quinters”. Però hauré d'esperar una propera oportunitat per estudiar a fons una possible evolució /kh/ > /g/ en català. Una interpretació divergent d'aquesta mena de repartiment, de què tinc notícia oral per part del seu autor, consta a diverses recerques de Ramon Martí, com, per exemple: Martí, Ramon. “Territoria en transició al Pirineu Medieval”, *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Actes del 3r curs d'arqueologia d'Andorra*, Xavier Llovera, Josep Maria Bosch, eds. Andorra la Vella: Ministeri d'Afers Socials i Cultura, 1995: 37-83; Martí, Ramon. “Palasos o almúnies fiscals a Catalunya i al-Àndalus”, *Hommage à Pierre Bonnassie : les sociétés méridionales à l'âge féodal (Espagne, Italie et sud de la France Xe-XIIIe siècles)*, Hélène Débax, Pierre Bonnassie, eds. Tolosa: Université Toulouse-Le Mirail, 1999: 63-70. Una metodologia semblant a la nostra es podria fer servir per esbrinar com es deien —i quins cognoms actuals han originat— els pagesos que pagaven la tercera o la quarta part de la seva producció: *ter* o *quator*, respectivament (amb derivats i compostos).

31. Torras, Xavier. “Quint”, *Diccionari d'Història de Catalunya...*: 876a.

que coneixem ara, perquè, si els observem amb minuciositat, comprovarem que predominen a les contrades dels Països Catalans on la presència dels musulmans es va perllongar més.³²

Per començar la recerca esmentem amb un probable ètim àrab directe, i més tost amb el significat de “terreny treballat —o dividit— en règim de cinquenes parts”, una alqueria dita *Alcamasa*, prop del municipi alacantí de Calp, documentada l’any 1277. L’*Onomasticon Cataloniae*³³, admetent d’una banda que l’aspecte del topònim “és aràbic inequívoc” i, de l’altra, que l’etimologia proposada és arriscada, pensava que potser es tractava d’un possible derivat de l’arrel *qàmasa* “submergir, ficar dins aigua”, a través del nom d’ofici *al-qammàs* “el bus”

1. perquè al *Vocabulista* àrab-llatí³⁴ el mot *qams* és traduït per *submergere*, i, per contra, a la part llatí-àrab la grafia que Coromines interpretava, amb interrogant, com a errada o variant, és *nàgmas* o *àngamas*, i
2. perquè “Calp i el penyal d’Ifac són arran d’una costa d’aigües profundes”. I certament els verbs *gàmasa* i *gàmmasa* també volen dir “submergir, enfonsar”; però aquí no ens ajuden ni Pedro de Alcalá ni Dozy. Hauríem d’interpretar tal vegada *Alcamasa* com “l’enclosada”?³⁵

Entre els probables calcs o traduccions d’un mot àrab primitiu, i seguint les pròpies dades de l’*Onomasticon Cataloniae*³⁶ i de Carme Barceló, obtenim:

1. Cinqueros (alqueria de *Cinquayros*), entre Rambla i València, documentada al *Repartiment de València* l’any 1239.
2. Quint, sèquia del -: a Vilamarxant.
3. Quintà, El: partida a la Roca d’Albera.
4. Quintano, Braçal de -: a Beniopa.
5. Quintaro: documentat a Morella l’any 1441.
6. Quintassos, Mas dels -: a les Illes, sense poder identificar-lo al volum I de l’obra, dedicat a la toponímia antiga de les Balears.
7. Quinto, El, barranquet de -: a Sanet i Negrals; partida i mas de Morella; Font d’ -: documentada al terme de Tortosa l’any 1340.
8. Quintos, La Peña’s -: a Castell de Castells.
9. Quints, Los: mas de Catí.

I, a la fi, descartem sense cap problema els derivats de “quintà” i “quintana” amb el sentit de “camp de conreu, o feixa, al peu d’un mas” i com a nom d’un barri recent de la ciutat de Reus. Només la descoberta i l’examen atent de nova documentació antiga —la informació oral recent no és de rebut— ens podrà confirmar si alguna de les nou formes explicitades correspon realment a una traducció —llatina o catalana— del *khums/akhmàs* àrab. Coromines atribuïa la conservació d’-o a la fonètica mossàrab, però aquesta darrera denominació, veritable “calaix de sastre”, està sotmesa darrerament a un procés de revisió i de crítica constants.³⁷

32. En això estic d’acord amb Jesús Brufal: vegeu les notes 8 i 16. Ambdós opinem que les delimitacions de les sorts islàmiques es feien seguint l’horari solar en lloc de tenir en compte els quatre punts cardinals que ens han mostrat arreu els documents medievals llatins i romànics.

33. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: II, 95b.

34. Schiaparelli, Celestino. *Vocabulista in arabico*...: Arab-Llatí: 164a.

35. Barceló, Carme. *Toponímia àrabica del País Valencià*...: 235; Corriente, Federico. *El léxico árabe andalusí según Pedro de Alcalá*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 1988; Corriente, Federico. “Notas adicionales a la edición del léxico árabe andalusí de Pedro de Alcalá”. *Al-Qantara*, 10 (1989): 413-451.

36. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: VI, 315b-316a.

37. Bramon, Dolors. *Moros, jueus i cristians*...: 60-62, 105-106.

2. Qàsama

L'arrel *qàsama* “dividir, partir, separar”, que en la forma intensiva *qàsama* significa “repartir, distribuir”. En qualitat de derivats nominals antics enumerem els mots *qasm* “part —la *sors* llatina—, partició, divisió, porció”, *qisam/aqşam-aqàsım* “part, divisió”, *qısma/qısam* “divisió, repartiment, distribució” i *màqsam-míqsam/maqàsım* “porció, part, parcel·la”. La designació de qui fa l'acció verbal, al-Qàsım “el partididor, el distribuïdor”, és un dels utilitzats sovint pels musulmans com a nom de fonts i també per designar el conjunt de descendents de l'epònim d'un segment o grup clànic —raó per la qual ha deixat una empremta remarcable en la toponímia catalana—³⁸; l'intensiu *(al-)Qàs-sam* és “el repartidor”. El citat *Vocabulista in arabico* inclou únicament les entrades *qısma* “divisio” i *qàsam* “adjuracio, juramentum”, que devien ser usuals abans de i durant el segle XIII. Per la seva part, Dozy especifica que *(al-)Qàsım* és *celui qui répartit entre les héritiers les biens du défunt* (el nostre “marmessor”) i amplia el sentit de *màqsam-míqsam/maqàsım* a “botí”, o sigui, allò que cal repartir.

Al meu parer, els substantius àrabs formats sobre aquesta arrel que hagin pogut fixar-se en la toponímia catalana tenien en temps medievals, i en conjunt, el valor semàntic dels actuals conceptes “partida, parcel·la, sort”, és a dir: “Porció de terreny d'alguna extensió i designada amb un mateix nom, part del terme pertanyent a un poble (zona rural)”, “Porció petita de terreny” o “Tros de terra petit”.³⁹ En canvi, en l'actualitat, a Egipte i Sudan, el mot *qism* designa un districte o una circumscripció administrativa de dimensions més grans, similar a la *provincia* llatina. *Màqsam* ha adquirit, a més, el sentit lògic de “confluència” o “bifurcació”, i, d'una altra banda, s'hi ha afegit un adjectiu substantivat, *qàsima/qasâyım*, amb el significat concret de “turó de sorra (aïllat) en una plana rocallosa”.⁴⁰

En analitzar les dades de l'*Onomasticon Cataloniae* i del llibre de Carme Barceló, puc enllistar els següents:

1. *Almachçem*:⁴¹ (no el recull l'*Onomasticon Cataloniae*), indret no localitzat situat dins la demarcació de València, documentat els anys 1239-1244 al *Repartiment de València* com a “cases d'*Almahçem* i forn d'*Almagzen*”. Prescindint de la majúscula inicial, actualitzada en qualitat de topònim, l'excel·lent arabista atribuïa, sense cap mena de dubtes, l'etimologia àrbiga d'aquest nom de lloc al concepte *al-makhzàn*, del qual, seguint a la pràctica el que n'havia dit Dozy, explica:

L'organització tribal romana reflectida, a més, en topònims que recullen la veu makhzan, que es troben, en casos com Almatzem, Amaezem i altres formes, en els termes de Cullera, Morvedre, Biar, Xàtiva o Moixent. La paraula makhzan es refereix al fet que una tribu poderosa ha obtingut una concessió de l'Estat per a cobrar els

38. A més a més del conegut municipi castellonenc de Benicàssim, al *Repartiment de València* són citats, amb diverses variants documentals, alguns llogarrets (alqueries, en general) com ara *Benalcacim*, *Benialcasin*, *Benicasin*, *Cassen* o *Caçin* (Barceló, Carme. *Toponímia àrabica del País Valencià...*: 246, 248, 251, 262). La grafia *Bolcasim* és suggerida com a nom tardà de l'alqueria dita abans *Benalcacim*. La majoria de topònims que es conservaven a mitjan segle XIX ja figuraven a l'obra de Miguel Asín Palacios: Asín, Miguel. *Contribución a la toponímia àrabe de España*. Madrid-Granada: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1944. L'antropònim citat també apareix al *Repartiment de Mallorca* amb la grafia *Cazem* (Riera, Magdalena. “La onomàstica andalusí de Madina Mayurqa a través del ‘Llibre del Repartiment’”. *Estudios Onomástico-Biográficos de al-Andalus*, 2 (1989): 177-186).

39. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona-Palma-València: Institut d'Estudis Catalans, 1995: “partida”, “parcel·la” i “sort”.

40. Groom, Nigel. *A Dictionary of Arabic Topography...*: 230, 176, 228, respectivament. No he pogut consultar un repertori més pertinent (Safiq al-Khatib, Ahmed. *A Dictionary of Agricultural and Allied Terminology; Arabic-English*. Beirut: Librairie du Liban, 1978), en què segurament es podria constatar l'ús encara vigent dels derivats nominals de l'arrel *qàsama* en la nomenclatura emprada pels camperols àrabs dels nostres temps.

41. Barceló, Carme. *Toponímia àrabica del País Valencià...*: 240.

impostos a unes altres de més febles a canvi de tenir els seus cavallers a disposició permanent del govern. D'ací el seu sentit de magatzem i oficina de recaptació d'impostos. Aquest sistema descrit fou típicament nord-africà i s'introduí en al-Andalus amb l'expansió dels imperis almoràvit i almohade (segles XI-XIII).⁴²

Tanmateix, a part de la sorprenent proliferació de les suposades oficines fiscals en una àrea territorial reduïda, observem que unes cases i un forn no semblen tenir cabuda en una concepció tan àmplia de la política estatal, sobretot havent esdevingut un lloc minúscul, actualment il·localitzable. Opino que, en aquest context, *mākhzan/makhāzin* conserva simplement el seu sentit original, o sia, “graner, rebost, celler, magatzem, dipòsit de mercaderies, lloc d'aprovisionament” (al *Vocabulista in arabico: cellarium*),⁴³ sense cap més complicació. Encara en la nostra època es conserva aquest significat precís arreu del món àrab.⁴⁴ L'única reflexió relativa a l'arrel *qāsama* és que la primera grafia de la transliteració llatina també admetria un probable ètim àrab *al-māqsam* “la bifurcació, la cruïlla: aleshores es tractaria de ‘les cases’ i ‘el forn’ de la cruïlla”.⁴⁵

1. *Almaczem*:⁴⁶ (no recollit a l'*Onomasticon Cataloniae*), molí de Xàtiva documentat al *Repartiment de València* l'any 1248, per al qual val al peu de la lletra tot el que he argumentat al paràgraf precedent.
2. *Almatzem*:⁴⁷ ho relaciona amb una antiga heretat propera a Biar, els anys 1275-1276, diferent de les cases i taverna del terme de Moixent documentats l'any 1273. Atès que el pas /kh/ > /t/, tant a final de mot com de síl·laba tancada, en la fonètica arabigocatalana, era justificat a les obres de Joan Coromines anteriors a l'*Onomasticon Cataloniae*, també només cal que em remeti al que ha estat dit en els dos paràgrafs previs, això avalat, ara, a més, per l'opinió del mestre.⁴⁸
3. *Amaezem*:⁴⁹ (no consta a l'*Onomasticon Cataloniae*) era un pati de cases del terme de Cullera documentat l'any 1271. Com he demostrat en altres ocasions, la pèrdua de l'/ll/ de l'article àrab fa pensar en un antropònim que tingui una consonant inicial de tipus labial (/b/ o /m/) o estranya a la fonètica catalana. Em sembla prou clar que *Amaezem* no és sinó Ibn `Àsim, antropònim ben present entre les famílies notables d'Alandalús i que, com a designació clànica, també pot procedir d'una facció berber o d'una de nissaga àrab pura, la dels Banu `Àsim, possible fracció dels Gúsam, tribu immigrada al Magrib des del Najd, regió central de la península aràbiga.⁵⁰

42. Dozy, Reinhart. *Supplément aux dictionnaires...*: II, 57.

43. Schiaparelli, Celestino. *Vocabulista in arabico...*: Arab-Latin: 180b; Latin-Arab: 288a.

44. Castells, Margarida; Cinca, Dolors. *Diccionari Àrab-Català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2007: 373b (“magatzem, reserva, rebost, botiga, golfes”).

45. Sembla prou significatiu que Dolors Bramon, que segueix de prop les propostes de Carme Barceló, no reculli aquest topònim entre els que manifesten la intervenció humana sobre el territori: Bramon, Dolors. *Moros, jueus i cristians...*: 98-106; Corriente, Federico. *Diccionario de arabismos y voces...*: 181b-182a; Dozy, Reinhart. *Supplément aux dictionnaires...*: I, 369b; II, 254b, on remet a l'aplec de Pedro de Alcalá: *dos caminos no se parten*; *Diccionari crític i etimològic de la llengua catalana...*: II, 661b; Groom, Nigel. *A Dictionary of Arabic Topography...*: 169.

46. Barceló, Carme. *Toponímia aràbiga del País Valencià...*: 240.

47. Barceló, Carme. *Toponímia aràbiga del País Valencià...*: 240; Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae...*: II, 156b.

48. Coromines, Joan. “Mots catalans d'origen aràbic”, *Entre dos llengüatges*. Barcelona: Curial, 1977: 68-177; Coromines, Joan. *Estudis de toponímia catalana*. Barcelona: Barcino, 1965-1970.

49. Barceló, Carme. *Toponímia aràbiga del País Valencià...*: 241.

50. Marín, Manuela. “Nómina de sabios de al-Andalus 93-350/711-961”, *Estudios onomástico-biográficos de al-Andalus*, Manuela Marín, ed. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1988: I, 58 (doc. n.º 653); Aguilar, Victoria. “Antroponimia tribal árabe en el Magreb en los siglos XII-XIII”, *Estudios onomástico-biográficos de al-Andalus...*: VI, 20, 22-24, 26, 47; Charouiti, Milouda. “Una familia de juristas en los siglos XIV y XV: los Banu `Asim de Granada”, *Estudios onomástico-biográficos de al-Andalus...*: VI, 173-185; Groom, Nigel. *A Dictionary of Arabic Topography...*: 10.

4. Gàsimes, les:⁵¹ Escollat i anotat personalment per Joan Coromines com a nom d'una partida del terme municipal de Sopeira, a l'Alta Ribagorça —i ja era difícil que ho hagués d'admetre tant al nord— el destacat filòleg no li podia atribuir sinó l'ètim àrab *qàsima* —pluralitzat en la parla local— “cada una de les parts en què es divideix una terra”, bo i invocant l'autoritat concedida pels “salvadors” *Vocabulista in arabico* i Pedro de Alcalá.
5. *Magzem*:⁵² molins i casal de *Raphal Magzem* < *Rahl* (al-) *Màkhzan*, d'acord amb la hipòtesi politicofiscal de l'arabista valenciana, dins el terme de Morvedre, topònim documentat al *Repartiment de València* l'any 1249. No cal dir que ho hem d'entendre com “la finca del magatzem”. Coromines, que definia el topònim com a molí de Punyara —també a Morvedre— ho traduïa per “[el] rafal del dipòsit”. Amb unes probabilitats idèntiques, si pensem en la seva ubicació, ja que el topònim no ha estat localitzat, puc proposar aquí un ètim alternatiu *Rahl* (al-) *Màqsam*, “la finca de la cruïlla o bifurcació de camins”. La pèrdua de l'article es pot explicar pel propi final del primer mot àrab, pronunciat vulgarment *rafal*, que hauria donat una reiteració cacofònica com *rafalal*, suprimida en nombrosos casos; per exemple, a *Rafal Henna*,⁵³ *Rafalsoltan*,⁵⁴ *Rafalterràs* o *Rafelterràs*⁵⁵, *Rafaltrobat*⁵⁶, *Rafeçanna*⁵⁷, etc.
6. *Queçemalme*:⁵⁸ (ignorat per l'*Onomasticon Cataloniae*) correspon molt probablement a *Qasm al-ma'* o *Qàsima al-ma'* “la partida o sort de l'aigua”. Tampoc no es podrien rebutjar opcions com ara *qàssam al-ma'* “el [lloc] del repartidor de l'aigua —on es reparteix l'aigua— malgrat que Carme Barceló⁵⁹ no va pensar en aquesta tasca tan important en terres de regadiu a l'apartat que dedica als noms d'oficis, o potser una altra combinació de mots més adequada a l'evolució fonètica: *qísam al-ma'* > *queçemalme* “(el lloc —on es feien) els repartiments de l'aigua”. Havent observat que els escriptors cristians medievals transliteraven força sistemàticament el fonema àrab /q/, sense cap equivalent llatí o català exacte, amb la grafia *ch*, i que /z/ final de síl·laba esdevé /r/ per rotacisme, en una situació puntual vaig proposar ja fa anys l'etimologia àrab *Qàsma* “parcel·la, peça, tros, sort, feixa” per a *Chazmo/Cazma/Kazma/Catzma*, primeres grafies conegudes del poble de Carme, a la comarca de l'Anoia. Però eren més subtils i convincent els arguments topogràfics de l'*Onomasticon Cataloniae*,⁶⁰ i per això no em recà gens ni mica desdir-me d'aquella hipòtesi i acceptar la del mestre admirat.⁶¹

51. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: IV, 331a.

52. Barceló, Carme. *Toponímia àrabica del País Valencià*...: 267; Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: VI, 323b.

53. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: VI, 322b.

54. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: VI, 323b.

55. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: VI, 323b; Barceló, Carme. *Toponímia àrabica del País Valencià*...: 199.

56. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: I, 284.

57. Barceló, Carme. *Toponímia àrabica del País Valencià*...: 272.

58. Barceló, Carme. *Toponímia àrabica del País Valencià*...: 271.

59. Barceló, Carme. *Toponímia àrabica del País Valencià*...: 33.

60. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: III, 278b-279a.

61. Balañà, Pere. *Els noms de lloc a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1989: 60. Amb les dades posteriors de l'*Onomasticon Cataloniae* i de la bibliografia específica recent vaig preparar-ne una tercera edició que, amb el canvi de govern, restà aturada.

3. Qàt'a

Els substantius que procedeixen de l'arrel àrab *qàta'a* "tallar, amputar, separar, seccionar" (*qàt'a*, *qít'a*, *qút'a*, *qàt'i*), i de les seves formes verbals derivades, com ara la IV, *àqta'a* "fer tallar, donar un feu, adjudicar" (amb nom verbal *iqtà`* "feu, domini senyorial, latifundi"), també la consideració, si s'escau- dels diminutius nominals originats regularment seguint l'esquema $C_1C_2C_3$ [+ /a/ si es tracta d'una paraula femenina: *qutày'a*, de *qàt'a*, per exemple]. En aquest cas haurem de tenir en compte, com a mínim, que:

1. Als Països Catalans tenim constància de l'ús generalitzat d'aquests mots, i encara d'altres, gràcies a les dades del *Vocabulista in arabico*⁶², en el qual apareixen:
 1. l'adjectiu *àqta`* "manxol, manc".
 2. el verb *qat`* "tallar, separar, dividir".
 3. el nom *qit'a/qit'at* "part d'un lloc".
 4. el nom de lloc *màqta'/maqàt'i* "pedrera".
 5. el nom *qít'a/qit'àn 'ajíba* "[part, tros] pulcre [meravellosa/-ós]"⁶³.
2. En la toponímia d'origen geografinatural —sense la intervenció humana— documentada avui dia arreu del món de parla àrab, la quantitat de noms de lloc derivats d'aquesta arrel i els seus valors semàntics concrets s'han reduït sensiblement —alguns han canviat— a favor dels substantius. Enumero:
 1. *Qàt'a*, *Qít'a* i *Qút'a* "peça, porció, tallada, tros, extensió de terreny".
 2. *Qít'a* "escull".
 3. *Màqta`* "gual, pas en un desert; punt de creuament, clivella o tall en una muntanya, sobreeixidor en un dic".
 4. *Maqàta'a* "província —a Síria—".
 5. *Muqàta'a* "regió, extensió o zona agrària —al lector, no li sonarà pas el nom de Santa Perpètua de Mogoda?—;
 6. *Muqàta'a* "província, comtat".
 7. *Múqta`* "gual, camí que travessa un terreny pantanós —al nord-est d'Aràbia—"⁶⁴.
3. Nombrosos topònims de les diverses àrees de parla catalana ja havien estat explicats abans correctament a partir d'ètims corresponents a la citada arrel àrab *qàta'a*⁶⁵: Cotalba —que seria una formació híbrida llatinoaràbiga—, Cotes, Cuta, Godella i Godelleta⁶⁶, Catadau, Catamarruc i Catarroja⁶⁷, juntament amb Gata, entre Xàbia i Llíber, prop del Montgó, un *rafal* dit *Cata*, documentat al terme de Tàrbena, l'any 1273, Les Cateles, partida d'El Campello, i El Cataplau, partida de la vall d'Ebo.⁶⁸ En relació al repartiment islàmic dels territoris rurals: "Cuta, Cotes i Cotelles, si la seua etimologia no és el llatí *cotta* "puig", podria ser l'àrab */q'ut'a/* "tros de

62. Schiaparelli, Celestino. *Vocabulista in arabico*...: Arab-Latin: 404, 412, 450, 494, 507, 544, 571, 580, 604, 628.

63. El *Vocabulista in arabico* és completat a bastament per: Dozy, Reinhart. *Supplément aux dictionnaires*...: II, 374a-383, en especial pel que fa a *qít'a/qita'at* "peça, tros, contrada, sobretot una contrada bella, formosa", tot remetent els seus aclariments a les dades de la pròpia obra medieval.

64. Groom, Nigel. *A Dictionary of Arabic Topography*...: 137, 175, 176, 206, 207, 229, 230, 232.

65. Curiosament, aquests topònims derivats de l'arrel *qàta'a* no són considerats en l'apartat de "Les diverses maneres de distribuir-se les propietats" per part de Dolors Bramon que admet el mestratge bàsic de Carme Barceló: Bramon, Dolors. *Moros, jueus i cristians*...: 101.

66. Barceló, Carme. *Toponímia aràbiga del País Valencià*...: 141, 146-148, 263, 163.

67. Barceló, Carme. *Toponímia aràbiga del País Valencià*...: 140-141.

68. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: II, 331b-334.

terra", "parcel·la". De la mateixa arrel, /iqtà`/ segons Asín Palacios, podria haver donat alguns topònims començats per *Cata-*, com Catamarruc i Catarroja, amb el valor de "terra donada per a la seua explotació".⁶⁹ Coromines, amb tota la raó del món, contradeia per "absurda fonètica, sil·labisme incompatible" l'ètim *iqtà`* "concessió semblant a les del tipus feudal cristià", atribuït abans a les formes *Cata-*, i proposava un més planer *qàt'a* "peça de terra, tros conreat, parcel·la d'una heretat" que hem vist com a primer significat del mot al *Vocabulista in arabico*; Barceló va fer bé a seguir aquest suggeriment,⁷⁰ malgrat del text que havia redactat —l'acabem de traslladar— per a la introducció de la seva recerca.

Assenyalo igualment l'ètim correcte dels noms de lloc Almatà (Balaguer, Lleida), amb variants Aumatà, El Mactà (Planes d'Alcoi) i Matà (Fortaleny) < *al-maqtà`* —amb el desplaçament tònic característic de l'àrab andalusí— "la pedrera"⁷¹ i el fet que l'arrel àrab *qàta'a* ha deixat petjades en arabismes de tota la península ibèrica (*alcateia*, *alicatar*, *almegue*, *macta* i mactà del català antic "peça de roba" < *al-maqtà*).⁷²

4. Penso que tant J. Mascaró Passarius com Joan Coromines es van fer un garbuix en els volums I-II de l'*Onomasticon Cataloniae*, el darrer a l'entrada *Catalí-, ina* des de *La Cot a El Cotit*, recopilació immensa a la qual hauríem de dedicar una reflexió crítica força més articulada, documentada i argumentada que la present.

En definitiva, encara als nostres dies ensopeguem amb publicacions ben actualitzades —"acabades de sortir del forn"— on hom no s'ha complicat gens la vida i ha continuat difonent falsos criteris d'autoritat. En podria multiplicar els exemples, però aquí em limitaré a l'examen d'un dels que sorgeixen manta vegada en els aplecs toponímics fets sobre els límits clarament definits d'un terme municipal, bo i seguint una metodologia molt acurada, que ha marcat la pauta de l'"escola" de toponimistes del Principat, encapçalada a hores d'ara —a falta de l'enyorat mestre Enric Moreu-Rey— per Joan Tort i Donada, successor dels prolífics Albert Manent i Segimon i Josep Maria Albaigès i Olivart (ambdós amb Ramon Amigó i Anglès —"el Xiquet"— com a vicepresident).⁷³

Els germans Moisès Selfa i Sastre i Vicent Selfa i Sastre a "Toponímia municipal de Pego (Alacant) (II)"⁷⁴, en una província on l'empremta àrab en els noms de lloc és possiblement una de les que assoleix un percentatge més gran en tot l'àmbit ibèric,⁷⁵ enumeren, amb el n° 13, el *Poet de Cotes* "lloc on abans estava situat un molí mogut per la força hidràulica d'aquest pou, el qual data del segle XIX. Està situat dins de la partida de Cotes, apel·latiu pres segurament per abreviació de

69. Barceló, Carme. *Toponímia aràbica del País Valencià...*: 31.

70. Barceló, Carme. *Toponímia aràbica del País Valencià...*: 140-141.

71. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae...*: II, 148b-149b, 155b.

72. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae...*: V, 350b; Corriente, Federico. *Diccionario de arabismos...*: 137a, 175b, 183a, 370a. Per cert, *almague* "gual", variant toponímica portuguesa del català *almadec* "penyasegat" < *al-madiq*, va tenir un defensor de l'ètim àrab *al-maqtà`* que no es pot acceptar fonèticament, com ho diu bé l'autor, però que, semànticament, i d'acord amb les dades que he anotat arreu del món àrab actual, és usat —no solament al Marroc— amb el significat de "gual, lloc de pas".

73. Vegeu com, aquest darrer, iniciava fa més de trenta anys el seu llarg i intens camí de col·laborador al *Butlletí Interior. Societat d'Onomàstica*: Amigó, Ramon. "Vint-i-cinc anys d'experiència en reculls de noms de lloc. Uns quants exemples modèlics". *Butlletí Interior. Societat d'Onomàstica*, 1 (1980): 19-28.

74. Selfa, Moisès; Selfa, Vicent. "Toponímia municipal de Pego (Alacant) (II)". *Butlletí Interior. Societat d'Onomàstica*, 78 (1999): 54.

75. Conclusió que es dedueix alhora netament —amb estadístiques incloses— del text i dels mapes elaborats per: Dubler, César E. "Über Berbersiedlungen auf der iberischen Halbinsel...".

les locucions llatines *quota pars* ‘quina part, quanta part’, *quota nota* ‘quina xifra’, que contenen l’adjectiu *quotus* ‘quant nombrós, en quin nombre’.⁷⁶

A part de l’oblit en què cauen els autors de la monografia quan no fan referència al més actual i temàticament pròxim *Onomasticon Cataloniae* (on l’ètim proposat divergeix del tot i passa per la formació pedregosa als terrenys, del llatí *cos, cotis* “pedra, roc, especialment pedra d’esmolat”),⁷⁷ de moment només recordaré que l’ètim àrab de Cotes, molt ben justificat tant per la fonologia com per la semàntica i per les grafies més reculades, ja va ser indicat —com he dit abans— per la Dra. Carme Barceló⁷⁸, per alguns noms de lloc dels termes municipals de Càrcer (alqueria de *Cota* l’any 1248), d’Alcoi (alqueria de *Cota* el 1249) i d’Alzira (alqueria de *Cotes* el 1243; aquesta última és identificada a l’*Onomasticon Cataloniae*, per proximitat, amb una alqueria d’Algemesí).

Al meu entendre, no hi ha cap mena de dubte que l’ètim és el mot àrab *qūt a/qūt àt* ‘parcel·la, tros de terra de conreu’, que Joan Coromines descobria igualment en la forma *Cota* com a suburbi morisc de Finestrat (1574), a Rossell, Quatretonda, Petrer i Pinós de Monòver, amb la grafia Cotes, a Confrides, Còtes, a Murla i Sella, i fins i tot en el diminutiu *Coteta*, a Finestrat i Benimantell.⁷⁹ El pas del singular al plural, freqüent en l’evolució normal de la llengua catalana, no presenta cap mena de dificultat en el llenguatge col·loquial pagesívol, sobretot quan el topònim fa referència a extensions diverses de terreny.

Idèntica analogia es pot aplicar com a mínim a alguns noms de lloc moderns: Cot, Cota, Coteillas, Cotèles, Cotellas, Cotélles, Cotillas, Cotilles, Cots, Cotet, de molts dels quals Coromines admetia que “tanta Cota junta, en paratges on sovint no es veu cap roca i sí molt de conreu...”.⁸⁰ No obstant, el mestre els adjudicava una etimologia àrab derivada de la designació genèrica *[al-] qut* o *[al-]quta* “el got, el visigot, la goda, la visigoda”, sense adonar-se que, a part que el paper de la dona en la societat islàmica medieval devia ser molt minso, resulta molt més plausible un ètim *[al-]qūt a* “tros de terra o peça de terra de conreu”, a voltes amb sufixos romànics —i potser fins i tot àrabs, com l’anomenat ‘superlatiu islàmic’ **-illah-*, “majorment en la regió on la gran majoria dels NLL són àrabs o vénen dels temps dels moros”.⁸¹

En qualsevol cas, cada nom de lloc mereix un estudi específic a partir sempre de la documentació més antiga que hom pugui descobrir. Així, la “santificació” de *Sancti Michaeli de ipsa Cote*, de l’any 1119, o de *Sancta Maria de Cote* (Santa Maria de la Cot, església de Llongarriu, de la vall del Bac), de

76. Coromines, Joan. *Diccionari Etimològic i Complementari de la llengua Catalana*. Barcelona : Curial Edicions Catalanes-La Caixa, 1980-1991: II, Cota. Essent Cotes un nom de lloc del terme municipal de Pego, és una llàstima que els autors no consultessin, a més a més de l’obra de Joan Coromines, les exposicions de nombrosos autors més coneixedors de la comarca, com ara els que duen els números 647, 653-655, 929, 930, 1.010 i 1.991 dins el repertori publicat per: de Epalza, Mikel; Paternina, María Jesús, Couto, Antonio. *Moros y moriscos en el Levante peninsular (Sharq al-Andalus)*. *Introducción Bibliográfica*. Alicante: Instituto de Estudios Alicantinos-Excelentísima Diputación Provincial de Alicante, 1983.

77. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: II, 455b.

78. Barceló, Carme. *Musulmans i Catalunya*...: 146-147.

79. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: III, 456-457. Potser convindria afegir-hi algunes de les formes que Coromines cita (Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: I, 117) a l’entrada *Cotella* (Eivissa), com ara el *Cotelles* documentat a Polop, Xixona i Sant Joan d’Alacant. Vull recordar que el sufix romànic *-ell(a)* va ser agregat molt sovint a topònims d’ascendència àrab.

80. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: III, 456b.

81. Durant alguns anys m’havia passat pel cap —i ho havia comentat amb el Dr. Federico Corriente— de publicar un treball titulat *Joan Coromines versus l’arabisme*, amb la idea de posar en evidència l’enfrontament quasi malaltís del filòleg català contra la feina de qualsevol arabista —o aprenent d’arabista, o *araboman* (així em qualificava a: Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae*...: II, 129b)— que no hagués estat el seu professor directe (sentia veneració pel notable filòleg suís Arnald Steiger, del qual havia estat alumne a Zúric).

l'any 1171, i, finalment, el fet que la *Quadrella de Cotiellas* citada al *Repartiment de Múrcia* (segle XIII) “era una de les ‘quadrelles’ més importants i riques de l’Horta de Múrcia, prop de la capital”⁸² són indicis prou remarcables per constatar com el repartiment de la terra feta en temps dels musulmans va afectar a fons la toponímia catalana, d’una banda, i, de l’altra, com el coneixement de l’àmbit rural de la cultura andalusina té defensors molt aferrissats que, en canvi, no han aprofitat fins ara les aportacions que acabo en aquest mateix punt i moment.⁸³

82. Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae...*: III, 455a, 455b, 457b, respectivament.

83. Únicament a tall d'exemples representatius d'aquesta recent tendència historiogràfica citaré els treballs de Vincent Lagardère i Miquel Barceló (vegeu la nota 1) on hom suggereix en diferents oportunitats la necessitat de completar la visió camperola d’Alandalús amb dades toponímiques fiables que, després, resten reduïdes bàsicament a esments de la dita ‘toponímia tribal o clànica’, àrab o berber (en què excel·leix Pierre Guichard). En certa manera, Jesús Brufal, del Grup de Recerca d’Història Medieval de la Universitat de Lleida, s’ha vinculat formalment a aquesta “escola”. Esperem els fruits del conjunt de les seves investigacions.

